

5. Мощенко А.В. Психологическая подготовка // Программы военной, физической и психической подготовки суворовцев. / – М.: МО РФ, аппарат управления военно-учебных заведений Сухопутных войск, 1992. – 116- 134 с.
6. Силкин Н.Н. Формирование психологической подготовленности у сотрудников МВД к служебной деятельности в экстремальных условиях: автореф. дис. ...канд. пед. наук / Николай Николаевич Силкин. - СПб., 1996. 17с.
7. Филатова-Шуева М.М. Готовность к экстремальным действиям (бдительность) в трудовой деятельности операторов: автореферат. дис. канд. психол. наук / Мария Михайлована Филатова-Шуева. - М., 1969. 27 с.

**УДК 159.98:622**

*Тогобицька В.Д., здобувач кафедри загальної психології НУЦЗУ*

## **ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕСТРУКЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ МНС**

У статті доведена необхідність визначення теоретико-методологічних основ і закономірностей деструктивних тенденцій в професійному розвитку пожежного-рятувальника і розробки технологій їх подолання.

*Ключові слова:* професійна деструкція, професійна діяльність.

В статье доказана необходимость определения теоретико-методологических основ и закономерностей деструктивных тенденций в профессиональном развитии пожарного-спасателя и разработки технологий их преодоления.

*Ключевые слова:* профессиональная деструкция, профессиональная деятельность.

**Постановка проблеми.** Взаємозв'язок людини з професією довгі роки вивчався крізь призму адаптації особистості до діяльності, її професійної придатності, задоволеності процесом праці і підвищення її результативності. Дослідження чинників, що перешкоджають професійному розвитку, обумовлювалося прагненням підвищити ефективність праці людини, зробити її надійною, безпечною, творчою. Урахування індивідуально-типологічних властивостей людини зводився до професійного відбору і вироблення індивідуального стилю діяльності.

У зв'язку з цим назріла необхідність визначення теоретико-методологічних основ і закономірностей деструктивних тенденцій в професійному розвитку пожежного-рятувальника і розробки технологій їх подолання.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Проблема вивчення професійних деструкцій пожежного-рятувальника і їх впливи на професійний розвиток - це порівняльно нова наукова проблема, що носить комплексний міждисциплінарний характер. У науковій літературі виділяють філософський, педагогічний і психологічний рівні аналізу.

На філософському рівні розкривається сутність деструкції, яка полягає не лише в руйнуванні, але і в звільненні з метою збереження цілого шляхом очищення від непотрібних нашарувань (А.Камю, Ж.Сартр, М.Хайдеггер і ін.).

Більшість педагогічних досліджень з проблеми діяльності і особистості були спрямовані на вивчення продуктивного розвитку (А.А. Вербіцкий, Ф.Н. Гоноболін, В.І. Загвязінський, В.А. Сластенін), деструктивні тенденції професійного розвитку пожежного-рятувальника не досліджувалися.

На психологічному рівні розкривається сутність деструкції особистості як зміни, що руйнують її структуру. Так, деструктивні зміни особистості досліджувалися в психоаналітичних теоріях (А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фромм, До. Юнг) як руйнівні тенденції її розвитку і протиставлялися творчим. У вітчизняних психологічних концепціях становлення особистості констатувалися деструкції розвитку особистості (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, В.С. Мерлін, Л.А. Рєгуш, А.В. Філіпов).

У концепціях професійного становлення особистості В.А. Бодрова, Є.Ф. Зеєра, Е.А. Клімова, А.К. Марковой, Л.В. Мітіной признається різноспрямованість онтогенетичних змін особистості в процесі виконання професійної діяльності. При цьому наголошується, що професійний розвиток особистості супроводжується особовими надбаннями і втратами, тобто розвиток - це не лише зріст, вдосконалення, але і руйнування. Отже, професійні деструкції об'єктивно супроводжують професійний розвиток особистості.

Професійна деструкція - це руйнування, зміна або деформація психологічної структури особистості, що склалася, в процесі професійної праці. Професійні деструкції імпліцитно містяться в цілісному процесі професійного розвитку. Немає розвитку без заперечення вже придбаного. Виникнення і розвиток професійних деструкцій знижує продуктивність виконання діяльності, негативно впливає на мотивацію і професійно-педагогічну позицію. Чоловік втрачає інтерес до своєї роботи, починає акцентувати увагу на її негативних моментах, вважає за краще не виходити за рамки нормативної схвалюваної діяльності. Психологічно компетентне подолання професійних деструкцій сприяє становленню професійно успішної особистості, що саморозвивається, забезпечуючи гуманізацію професійної взаємодії.

Інтерес до проблеми професійних деструкцій особистості і діяльності зріс останніми роками (В.С. Агавелян, С.П. Безносков, С.А. Дружілов, А.К. Марков, Н.С. Пряхников, Е.І. Рогов і ін.). Проте роботи названих авторів відрізняються значною різноманітністю підходів і концептуальних схем вивчення. Терміни «деструкція» і «деформація» часто використовуються як синоніми, що створює понятійну неоднозначність даних феноменів.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми показує, що питання, пов'язані з розкриттям змісту поняття «професійна деструкція», обґрунтуванням розвитку деструкції, а також їх впливи на продуктивність діяльності не були предметом спеціального дослідження. Термін «професійні деструкції» майже не використовується, хоча визнаний необхідним. Потреба заповнити пропуск в науковому знанні визначає актуальність нашого дослідження.

**Виклад основного матеріалу.** У психологічній науці відсутня концепція подолання професійних деструкцій, незважаючи дивлячись на затребуваність технологій їх профілактики і корекції. Її теоретична частина повинна включати

визначення генезису професійних деструкцій; чинників, що детермінують їх розвиток; видів деструкції і їх прояву в професійній діяльності; виявлення залежності професійних деструкцій від стажу професійної діяльності. Практична частина повинна включати розробку технологій подолання професійних деструкцій за допомогою психологічного сприяння, профілактики і корекції, а також розвиваючих технологій професійної освіти.

На підставі теоретичного аналізу проблеми дослідження і її актуальності нами виявлені наступні *суперечності*:

- між зростаючими вимогами до особистості пожежного-рятувальника у зв'язку із збільшення кількості і складності надзвичайних ситуацій і невідповідністю професійно-психологічних характеристик пожежного-рятувальника цим вимогам;

- між необхідністю профілактики і конструктивного подолання професійних деструкцій і відсутністю теоретико-методологічних основ, що дозволяють виявити закономірності їх розвитку в екстремальній діяльності;

- між затребуваністю в процесі підготовки і виконання професійної діяльності технологій подолання професійних деструкцій і відсутністю в екстремальній психології їх концептуального обґрунтування, неопрацьованістю даних технологій.

Прагнення знайти шляхи вирішення названих вище протиріч і визначило *проблему* нашого дослідження. У теоретичному плані це проблема обґрунтування теоретико-методологічних основ професійного розвитку як процесу, що імпліцитно включає і деструктивні тенденції; у практичному плані - проблема визначення і розробки технологій подолання професійних деструкцій пожежного-рятувальника, впровадження яких створює умови для профілактики і корекції деструктивних тенденцій професійного розвитку.

Психологічними детермінантами розвитку професійно обумовлених деструкцій є конфлікти професійного самовизначення, кризи професійного становлення і професійна дезадаптація, а також стереотипи мислення і діяльності, соціальні стереотипи поведінки, окремі форми психологічного захисту: раціоналізація, проекція, відчуження, заміщення, ідентифікація. Утворення деструкції ініціюється професійною стагнацією фахівця, а також акцентуацією рис характеру. Але головним чинником, ключовою детермінантою розвитку деструкції є сама професійна діяльність.

Грунтуючись на аналізі літератури і власних дослідженнях, нами були сформульовані наступні концептуальні положення розвитку професійних деструкцій особистості:

1. Професійне становлення супроводжується різноспрямованими онтогенетичними змінами особистості.

2. Професійні деструкції в найзагальнішому випадку — це порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки і психологічних бар'єрів при освоєнні нових професійних технологій, нової професії або спеціальності.

3. Переживання професійних деструкцій супроводжується психічною напруженістю, психологічним дискомфортом, а в окремих випадках конфліктами і кризовими явищами.

4. Професійні деструкції розвиваються в процесі тривалої «експлуатації» професійно важливих якостей особистості і характеризуються зміною рівня їх вираженості.

5. Очевидно, багаторічне виконання професійної діяльності не може постійно супроводжуватися її вдосконаленням і безперервним професійним розвитком особистості. Неминучі, хай тимчасові, періоди стабілізації. На початкових стадіях професіоналізації ці періоди недовготривалі. На подальших стадіях професіоналізації у окремих фахівців період стабілізації може продовжуватися достатньо довго: рік і більш.

6. Сенситивними періодами утворення професійних деструкцій є кризи професійного розвитку особистості. Непродуктивний вихід з кризи спотворює професійну спрямованість, ініціює виникнення негативної професійної позиції, знижує професійну активність. Ці зміни активізують процес утворення професійних деструкцій.

Під кризами професійного розвитку ми розуміємо нетривалі за часом періоди (до року) кардинальної перебудови професійної свідомості, діяльності і поведінки особистості, зміни вектора її професійного розвитку. Кризи призводять до переорієнтації на нові цілі, корекції і ревізії соціально-професійної позиції, готують зміну способів виконання діяльності, ведуть до зміни взаємин з навколишніми людьми, а в окремих випадках - до зміни професії.

Е.Ф. Зеєр і Е.Е. Симанюк детально описали кризи професійного становлення особистості, які вони розділили на нормативні (що часто зустрічаються при переході від однієї стадії професіоналізації до іншої) і ненормативні, - викликані психотравмуючими чинниками, несприятливими обставинами. До нормативних криз відносяться наступні кризи:

- *криза нереалізованості*, вона виникає в тих випадках, коли по тих або інших причинах в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені реалізовані зв'язки подій життя;

- *криза спустошеності*, вона виникає за ситуації, коли по тих або інших причинах в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені актуальні зв'язки, ведучі від минулого і сьогодення в майбутнє;

- *криза безперспективності*, вона виникає за ситуації, коли по тих або інших причинах в свідомості слабо представлені потенційні зв'язки подій, проекти, плани, мрії про майбутнє.

Виникнення і протікання криз дуже індивідуально. Найголовніше - своєчасно, у зародку їх передбачати і раціонально з них виходити.

Дослідники відзначають, що найбільшою мірою професійні деструкції розвиваються у представників професій, що постійно взаємодіють з людьми: лікарів, педагогів, працівників сфери обслуговування і правоохоронних органів, держслужбовців, керівників, підприємців і ін. Емоційна насиченість професійної діяльності призводить до підвищеної дратівливості, перезбудження, тривожності,

нервових зривів. На пожежних-рятувальників, крім вище перерахованих, діють ще і екстремальні чинники, обумовлені особливостями їх професійної діяльності.

У пожежних-рятувальників професійні деструкції можуть виявлятися на чотирьох рівнях:

1. Загальнопрофесійні деструкції, типові для працівників цієї професії. Ці інваріантні особливості особистості і поведінки професіоналів простежуються у більшості працівників із стажем, хоча рівень вираженості даної групи деструкцій різний.

2. Спеціальні професійні деструкції, що виникають в процесі спеціалізації по професії. Будь-яка професія об'єднує декілька спеціальностей. Кожна спеціальність має свій склад деструкцій.

3. Професійно-типологічні деструкції, обумовлені накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості (темпераменту, здібностей, характеру) на психологічну структуру діяльності. В результаті складаються професійно і особистісно обумовлені комплекси. Ця група деструкцій розвивається в різних професіях і не має чіткої професійної орієнтації.

4. Індивідуалізовані деструкції, обумовлені особливостями працівників. В процесі багаторічного виконання професійної діяльності, психологічного зрощення особистості і професії окремі професійно важливі якості, як, втім, і професійно небажані, надмірно розвиваються, що призводить до виникнення надякостей, або акцентуації.

Аналізуючи причини, що перешкоджають професійному розвитку людини, А.К. Маркова указує і на вікові зміни, пов'язані із старінням, професійну втому, монотонію, тривалу психічну напруженість, обумовлену складними (а у пожежних-рятувальників екстремальними) умовами праці, а також кризи професійного розвитку.

**Висновок.** Таким чином, виникає необхідність у визначенні основних способів подолання різних професійних деструкцій у пожежних-рятувальників, а також розробки програм профілактики, з метою попередження професійних деформацій.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. В кн. Психология формирования и развития личности / Под ред. Л. И. Анциферовой. - М.: Изд-во «Наука», 1981. – С. 19-44.
2. Безносков П. Профессиональная деформация личности / С П Безносков. - СПб.: Речь, 2004. - 272 с.
3. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека / А.А. Деркач. - Кн. 1-5. - М., 2000. - 536 с.
4. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психол. журнал. - 1997. - Т. 18, 6. – С. 35-44.
5. Зеер, Э. Ф. Психология профессиональных деструкции: Учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. - Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 94 с.

6. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. - М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. - 336 с.
7. Корнилова Т. В. Профессионализм и психология / Т. В. Корнилова // Высшее образование в России. - 1995. - 3. – С. 81-89.
8. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств; Дис. д-ра психол. Наук / В. Л. Марищук. - Л., 1982. - 351 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. - М., 1996. -308 с.
10. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопр. психологии. - 1997. - № 4. – С. 28-38.

**УДК 159.9:796.01**

**Поляков І.О.,** начальник відділення впровадження психотренінгових технологій  
НДЛ ЕКП НУЦЗУ

### **ЗОВНІШНІ І ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІШНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСАРСПРТ МНС УКРАЇНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВИСОКОГІР'Я**

У статті систематизовані екзогенні і ендогенні чинники, що впливають на успішність діяльності рятувальників ДСАРСПРТ МНС в екстремальних умовах високогір'я.

*Ключові слова:* екстремальні умови професійної діяльності, рятувальник ДСАРСПРТ.

В статье систематизированы экзогенные и эндогенные факторы, влияющие на успешность деятельности спасателей ДСАРСПРТ МНС в экстремальных условиях высокогорья.

*Ключевые слова:* экстремальные условия профессиональной деятельности, спасатель ДСАРСПРТ.

**Постановка проблеми.** Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується бурхливим розвитком туризму в різних країнах світу. Науковий і технічний прогрес, якого досягло сучасне суспільство, в значній мірі відображається на культурному, соціальному і політичному житті всіх країн. Ростуть міста, збільшується чисельність їх населення. Підвищується культурний рівень людей, а разом з ним необхідність в активному відпочинку, в заняттях спортивним туризмом. Не стоїть осторонь туристичної діяльності і Україна. Найпоширенішими місцями відвідування туристів на Україні є гірські райони – Українські Карпати та Кримські гори. Але часто гірним туризмом займаються люди без певного досвіду, здійснюють сходження у гори без спеціального спорядження, нехтують правилами безпечного поведіння на гірській місцевості, вживають алкоголь, що часто призводить до травматизму та трагічних наслідків.

Для попередження надзвичайні ситуації, які виникають внаслідок туристичної діяльності, та ефективного проведення рятувальних робіт 13 вересня 2006 року було створено Державну спеціалізовану аварійно-рятувальну службу пошуку і рятування туристів МНС (ДСАРСПРТ). Основними завданнями цієї служби є